

Чорний солдатик

КУПИТИ

Про книгу

Після двох нищівних поразок німецької армії — під Аль-Аламейном в Африці та під Сталінградом в СРСР — у кінці зими 1943 року українські поліційні підрозділи на Волині покинули службу й влилися до лав щойно створюваної УПА. Аби їх замінити німецька окупаційна влада провела серед волинської молоді чергову примусово-добровільну мобілізацію. Саме про цих «чорних солдатиків» і розповідається у повісті Олександра Євтушка.

Magistra
Vitaе

Олександр Євтушок

ЧОРНИЙ СОЛДАТИК

Бордан®

Серія «Magistra vitae»

Випуск VIII

Олександр Євтушок
ЧОРНИЙ СОЛДАТИК

воєнно-пригодницька повість

Серію «Magistra vitae» засновано 2016 року

Євтушок О.

Чорний содатик : повість / О. Євтушок. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2019. — 232 с. — (Серія «Magistra vitae». Випуск VIII.).

ISBN 978-966-10-7383-7

Після двох нищівних поразок німецької армії — під Аль-Аламейном в Африці та під Сталінградом в СРСР — у кінці зими 1943 року українські поліційні підрозділи на Волині покинули службу й влилися до лав щойно створюваної УПА.

Аби їх замінити німецька окупаційна влада провела серед волинської молоді чергову примусово-добровільну мобілізацію. Саме про цих «чорних солдатиків» і розповідається у повісті Олександра Євтушка.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Навчальна книга — Богдан,
просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002,
тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
36ут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

Унікальна книжка. Книжка якої не вистачало в нашій літературі. Про війну але так, як ніхто про неї не пише. Читати її — знати, бачити і розуміти більше про те, як жили люди у війну, і не картонно-стандартно, а по-людськи».

*Олена Захарченко,
лауреат міжнародної
літературної премії «Гранослов»,
премії літературного конкурсу «Смолоскип»,
літературної премії імені Олеся Гончара*

Передмова

Ключових персонажів книг Олександра Євтушка не можна назвати героями.

Важко говорити про них і як про дійових осіб.

Творча манера Євтушка якраз в тому й полягає, щоб узяти з гущі українського життя пересічну, а тому не героїчну й не дуже діяльну особу, звалити їй на голову критичну ситуацію — і разом із читачем спостерігати подальшу долю свого персонажа. Криза родинних стосунків звалюється на чільного персонажа роману «Рома і Дмитро Трироги», несподівана закоханість — на протагоніста відзначеної премією «Смолоскип» і найвідомішої станом на сьогодні Євтушкової повісті «Пиво з абрикосів»...

А персонажі «Чорного солдатика» потрапляють у вир Другої світової війни. А конкретно — до батальйону поліції райхскомісаріату Україна. І якщо головний антагоніст сюжету Борис Ковровський добровільно записався у батальйон служби охорони порядку, тобто «шуцманшафт», бо він — апологет Третього Райху, сили та моці німецького європеїзованого цивілізаторства, він захоплений нацизмом і його здобутками, то протагоніст Лонгин Бас до часу примусової мобілізації живе так, щоб мало думати, а більше покладатися на батьків та діда. Лонгин при німцях спочатку працює на заготівлі лісу, потім влаштовується на лісо завод, де спостерігає загострення стосунків між українцями та поляками.

Він не розуміє: служити йому вірно у німецькому «колаборантському» батальйоні, чи вслід батькам писатися на примусово-добровільну «вербовку», щоб стати оstarбайтером.

Подальші події — це історія українців на службі у німецької окупаційної влади, викладена багатослівною мовою, свідомо захарашеною автором десятками незрозумілих термінів та діалектизмів. Стиль книги цілком відповідає стилю зображеної епохи. До речі, стилістична генеза прози Євтушка прочитується безпомилково: по лінії світової літератури вона виводиться від Набокова, а по лінії українського красного письменства — від гурту «Бу-ба-бу», насамперед — від Олександра Ірванця.

Юрій Камаєв колись зазначив в інтерв'ю, що найкращу художню прозу про кожну велику війну пишуть онуки тих, хто в ній воював. Хрестоматійні зразки, що підтверджують такий висновок, — «Знедолені» Гюго, «Війна і мир» Толстого та «Звіяні вітром» Маргарет Мітчелл. У сучасній українській літературі вже маємо до десятка добрих текстів про Другу світову, написані авторами, що народилися в 1970-х роках. «Третя кабінка Лос-Анджелес» Олени Захарченко, «Мед з дікалоном» самого Юрія Камаєва...

З несподіваного боку цю картину доповнює пазл Олександра Євтушка — «Чорний солдатик».

*Сергій Синюк,
лауреат премії імені Уласа Самчука.*

«6/4/1943 № 28\5

Rayonsverwaltung in Klewanj Auf den Rayonchef in Klewanj:

Anordnung

Lauf der Verordnung des Kommandeurs der Sicherheitsdienst SD und SS in
Rovno ordnen ich an in Ihren Rayon eine Registrierung der Männer \Ukrainer\
geborenen in Jahren von 1918 bis 1924 einsdringlich, durhsachehsen.

Und eine besondere Registration aller Offizieren, Unteroffizirieren,
Maschieneugewehreschieger geschutsesehieger, Krankengpfleger und Feldscher.
Bataillonskommandeur Oberst \—\ Unterschrift.

Auf Original stirnnot:

Rayonchef: J.A.» ¹

¹ 6/4/1943 № 28\5 — Окремий Відділ Безпеки до Голови Районної управи в КЛЕВАНІ.
Зарядження: Згідно розпорядження Командира Безпеки СД і СС в Рівному, заряджую
перевести у Вашому районі реєстрацію чоловіків (українців), народжених в роках із 1918 по
1924 включно. Та окрему реєстрацію всіх старшин, підстаршин, кулеметників, гарматників,
санітарів та фельдшерів. Командир відділу полковник... 7.4.1943

Перша частина

Подих живиці та сморід дьогтю закидали у ранковому повітрі, наче в бридкому зляганні, а льодо², на якому лежав плац і стояло наше літницько, скочувалося височенними соснами до Деражненської дороги.

— Виходь! — позаду гукнув розводящий третьої чоти Тулер.

Він штурхонував те опудало від шопи на плац.

...Зараз не до нього і я вернувся з коридору в старшинську, за стіл.

Сотник наполягає щодня вести журнал бойових дій. Сьогодні 8 липня 1943 р.: «Згідно наказу командувача Вермахту в Райхскомісаріаті Україна, генерала авіації Кітцінгера, боротьба з незаконною торгівлею є нагальною справою оборони та економіки Райху. Базари в невстановлені дні заборонені. Мінова торгівля між українцями та німецькими вояками карається. Сотня Кореніцького в складі батальйону охорони порядку провадить обшуки та реквізицію німецьких речей та продуктів, яким населення Клевани вимінюється між собою.

За ніч командою старшини Янчика відібрано два півмішки молоді картоплі, дві шинелі, пара черевиків та гребінці із зігами. За вчорашній день командою старшини Покальчука на шпіц-пункті³ переїзд «Lipniki» перевірено і пропущено двадцять підвід, чотири авто, сімнадцять піших. Командою розводящего Янишевського у нічний час нікого не затримано.

Оскільки наступ на терористів-більшовиків та їх місцевих поплічників розвивається біля столиці у вигідному світлі, гавптман⁴ Асмус, згідно домовленості з штабом генерала фон дем Баха, запрошує додаткові сили з батальйону, оскільки існує небезпека, що банди, які спочатку повністю були приголомшені наступом, все-таки знайдуть в собі сили оговтатися і організувати оборону. Про це повідомлено командира сотні письмово.

Замість вибулого утікача Гузіка до розташування сотні прибув мобілізований Бас».

От послав мені дід те опудало. Бас Лонгин Гордійович...

Спека ледь спала, а треба на плац, бо скоро застукає рейка — дзвенить, наче мантачать косу. Навчання строєм для солдата найнижче, однак і найпотрібніше. Он, у команді Янчика стрільці найстарші, кілька під вусом, з наглими і не раз до мене осоружними поглядами. Розводящий їхній, єнкало^{5*} Братковський, денну команду для патрулювання містечка готує віддано. Втім, і Покальчук з Янишевським тримають дисципліну. Янишевського, сина чоботаря-ундовця, Покальчук призначив розводящим другої і очільником денної команди на шпіц-пункт. І коли то ми обмундируємося по-справжньому, як українська добровольча армія, адже в генерал-губернаторстві вже готують першу дивізію, а ми досі тут.

Зинґ, зинґ⁶! Неповне пошикування без команди Братковського мляво кричить «Слава фюреру!». Вахмайстер⁷ Ліхте закликав до великої довіри — я тлумачив.

— Нічній команді другої чоти виходити на варту переїзду. На шпіц-пункт!

Я став за два кроки позаду і помітив, що зелені бриджі сотника та його чорний, з прогалинами замість погонів, кітель знову погано прасовані. Він так само пишномовний, як наш оберст⁸:

— Підвести командирів — то все одно, що родину! Наш командир гер вахмайстер не мусить нагадувати, що в час особого військового положення не можливий жоден ексцес. Дезертирство, запізнення з увільнення, побутові пригоди — вага порушень чи політичних злочинів покладається однаково на всіх українців, на стрільця, а чи цивільного. Перевірте перепустки по району й особливі дозволи для гебітсу⁹.

Вихопився Покальчук:

— Так є, пане сотнику!

— Дозволю відбути на дводобове увільнення. Гарної неділі з родинами!

Одоробало глянуло на мене, на них, і з жалістю опустило банькуваті очиці. Відчув, кретин.

— Бас, п'ять кроків наперед! — сотник дивився, як той несміливо ступав, похитуючись. — Новобранця Баса наказом вахмайстера Ліхте та моїм наказом зачислено до третьої чоти окремої сотні батальйону Самооборони Райхскомісаріату України. Новобранець мусить коритися

наказам усіх командирів сотні і батальйону з німецької та української сторони без зволікань. Порушення карається включно зі смертю.

Остолоп навіть не глянув, затис у жмені бойовий девіз, гаптований довкола гакенкройца¹⁰: True tapfer gehorsam. Вірний, хоробрий, слухняний!

— Хто не відходить до увільнення, повинен служити удвічі пильніше. Покальчук, караули Селепина тобі передав? — сотник ще покомандує і ляже спати.

— Тулер, розводь.

— Перший караул — на стежах. Другий караул — Самсонюк, Тимощук, Ковальчук, Пікуза, Бобко. Третій — Журавель, Демидович, Яценя, Шкіндер, Бас. Розпис збірних караулів закінчено.

Янчик просив Тулера собі у чоту, так Селепина не віддав, бо старанного, рівного і справного до наказів самому треба.

А я розберусь з обополю. Сніданку його позбавили, бо в штрафі сидів.

— Бас, до мене.

Упевнившись, що кликав саме я, ще й оглянувся, бо інші хлопці йшли у літнисько. Підходив нерішуче, і з такими голодними очима заглядав у мій повний полумисок, що я показово перекинув одну ногу через лаву і, підсунувши йому свою порцію та свій же другий кусень хліба, відвернувся. Сів, руки трясуться, розстібнув маринарку¹¹ — видно щось недобре розриває його.

— Їж, обопола, їж — не вдався. Тепер ти айнгаміш¹², маєш поблажку законну, номер п'ять тисяч сорок три¹³. Запам'ятай.

Номери тих наказів про наше військо нехай закарбовує, то, якщо дотумкає, добра нам поблажка. Він відповів як завжди — чи то набурмосений, чи переляканий. Не онук він Скаженого Поручика, тільки зовнішня подоба.

Чому два доноси за два дні? Може, шукати їх буде такою ж марною справою, як шукати винуватця смерті мого батька. Адвокат Жмудовський був покручем полячиська та русина (так дід казав), не поділив з жидом царську земельку. Замах був на нього, а з батьком переплутали.

Кружка голубої емалі була з іржавою плямою — його батька чи діда?

Ліхте подав порожню миску Самсонюку і встав. Його потягало лісами Остлянду¹⁴, і в обозі¹⁵ служив, і жидівські лахи патрав та зуби збирав. Вахмайстер жує кашу квапно. Почерк Самсонюка я вже перевіряв — до нашої сотні прийшов з гнидами, зі схрону витягли, має ще меншого брата і могли мобілізувати замість нього, казав Янишевський.

Дід думає, що одоробло стане в пригоді...Його, коли вихлептав кашу, я гукнув знову.

— Бас, іди за мною! — треба показати сотнику, що про ті доноси я не забув.

Коли зайшли до старшинської, одоробло поглядом вчепився у моє підборіддя — може, тому, що мій дід назвав мої губи жидівськими.

— Арбайт-картка¹⁶ де?.. Протермінована... А то що?

— Від батьків осталося, — голос, як із комина. — Бомага на хату. Твоя ж мати...

У нього, мабуть, в горлі давкий клубок. Рипнуло за перегородкою і я виструнчився.

— Честь пану сотнику!

Сотник вийшов і став його розглядати.

— Нейлінг¹⁷ Бас, — доповів я.

— Мугу... «Мешканця посьолка Клевань-два, громадянина Райхскомісаріату Україна Баса Лонгина Гордійовича, тисяча дев'ятсот двадцять п'ятого року народження, скеровано до сотні Кореницького з Батальйону Самооборони... Так... — вголос зачитав сотник і додав: — Сьоме липня тисяча дев'ятсот сорок третього року»... Не бачу, що він тифусний. Не ренегат? Ти його знаєш?

— Трохи. З посьолка теж, — бо ж бомага, з якої читав, від мого діда.

— Скільки клясів?

— Сім, — відповів Бас.

— А чого не мобілізований з усіма?

— На заводі пиляв дошку на кріплення підсобником Kleinen Sägewerke.

— Він спочатку служив візником і лісорубом, — втрутився я і звернувся до одоробла. — У лісника гер Фауста, так?

Але той заперечив, махнувши вперто квадратовою головою.

— У гер Вангера.

— Як з ідеологією? — запитав я знову.

— Струнко! — гукнув сотник. — Немає у нас іншої ідеології, крім служіння Райху та українському народу. Повтори!

— Немає... — і заткнувся.

А я взявся виручати:

— Треба казати: Служу Райху та українському народу!

Відповідь не була аж такою бадьорою і сотник сіпнув плечем. А я повів далі:

— Стрільбою володієш?

— Трохи. У повшехній¹⁸ займався з радомкою¹⁹.

— А з мосінкою? Невже не ходив по окопах, не балувався, коли стільки погубили їх більшовички?

— Ні, — наполог на своєму.

Наказавши простягнути праву руку, я дістав із шухляди каламарчик і став мастити його пальці чорнилом. Мастити пером треба ощадливо. Закінчивши великим, підсунув таблицю для відбитків і натиснув — слід був нечітким, замало чорнила. Я простягнув перо.

— Пиши прізвище.

Одоробло згорбився над столом.

— Чого читаєш? Штунда, чи що?

Я сам ненавиджу це «обязательство», бо воно ні до німецької клятви, ні до України. «Доповідати про випадки саботажу, дезерцію, змови, кліки, ворожу пропаганду, богохульство, наклепи на Фюрера, Райх і командирів.

№83\ssk-24» — ще й по-російськи. Але наші вахмайстери наполягли. Клятва як у більшовиків, — сказав тоді Янчик, — все одно, що перехрестити чи пересватати. Сотник, який побував у хі-ві²⁰, запевняв, що більшовицька чи ні, але це охоронна грамота.

— До служби готовий? Доноси маєш? Зарубай собі на носі: доноси для сотні — це зло. Якщо побачиш, що хтось пише, або почуєш про це — треба доповідати пану сотнику або мені. Зрозумів?

Коли двері зачинились, сотник набрижив чоло.

— Ти б, ординарцю, у дитинство не грався.

— Ви ж самі наказали, я перевіряю, чи доноси — це фальшива тривога. Така ж наша настанова?

— Настанова! Ми готуємось воювати за Райх та український народ! Нам полковником Смородським дано наказ — комплектувати сотню і берегти кожного хлопця. Усіх цих нездалих вояків!

Тому одоробло Бас у сотні. (Не сотникова ж баба, до котрої ходить у містечко).

Хіба я не цього ж прагну? Цього. Але, може, замість наших двох вахмайстрів, Ліхте та Морґентаґена треба було поставити одного, але справді бойового німецького офіцера. Чому наш полковник, який пройшов петлюрівську армію, не хоче підлягати гавітману Асмусу, і робить все по-українськи? Це ж така хаоса!

І хто її творить?

Я ще раз перечитав останній анонімний донос, який міг написати будь-хто із стрільців. Не старшини — Покальчук, Янчик чи Селепина пишуть грамотно. Я вже скільки разів пробігся тими карлюками, надтріснутими, наче позалазили скалки, — видно, що грамоти навчений хіба що батьком з одним клясом. Ярижка писана олівцем:

«Я поняв що то про нього кажуть. Просто який вже місяць те служите, нічого не вчаться. Тіки на фізику жалуються. А мені кажуть привик з Кубовичкою в спалених домах лускати насіння. Я їм їм хоч всю чоту туди заведу. Мені здається там без толку щось говорить. Та і про служба війну нема що говорити. Кажуть то тікай звідси, а то ще і на тебе будуть гонить. Я їм так скоро і буде поход-айнзац²¹. Ну спробуй, що ввечері робим? У нас ще є патрони і вінтовки. Хрунь воєнний є, тобі перелічити що в нас є? Я знов про того вішальника. А вони, та даже вбити тебе можна якщо хочеш на вулиці. То я хотів би знати у гер вахмайстера чи то арештований чи його вони вішали. Чи завезли у Рувне щоб мені не бояця за свою долю. Можна я це запишу і занесу до гер вахмайстера щоб переклав чи замажу себе доносом?»

— Це ж може влетіти у чужі вуха! — донос цей порушив нерви сотника добряче.

З одного боку наш командир батальйону, наш досвідчений оберст веде політику, щоб сотню не розпорошили між жандармерією чи айнзац-командами. З іншого, якби приклад донощика наслідувала вся сотня, весь батальйон, тоді б й інші батальйони бачили приклад — і справа української добровільної армії проти сталінської армади

зрушила б з місця на раз. Але це розумію я, той безіменний ренегат-донощик і наш оберст, який уберігає батальйон від генерала фон дем Баха та спроб кинути нас в яке непрохідне болото Остлянду. Там коїться масакра, і звідти мало хто повертається...

По лицях шукати марно.

Одні рівняються на старшин, другі на грабунок, треті хочуть додому до свого рідного гною. От і Селепина нині вкотре відпросився у сотника до жінки, прихворіла дочка. А нас ганяти треба, муштрувати, ощадливо, але звияжно. Це мої устремління, так, але й вибору не маю, тому, що живу та служу серед ренегатів. І надіюсь, що серед них мусять, мусять бути правильні ренегати, однодумці й патріоти України.

А якби знайшли — всипати б донощику кийками і до обозу.

Хліб, запропонований клятим Борькою брати не хотів, але мусив, бо старий Дам'янов наказав за ним, його онуком, приглядати.

Лонгин дивився на Борьку зі зневагою — «Якби не твоя мати, і її добро, то мав би тебе у сраці».

І після шопи чомусь не побили палками. Хто відмінив? А висилку до обозу? Чи провина була не великою? З передуманого за ніч зараз пригадав хіба дідове, — «Від війни утекти ніхто не зможе».

Тугі дроти під сінником надалися, наче защеміли разом з жилами. «Зате каша добра, ох добра», — сіпнуло у побитих ребрах, і Лонгин, щоб не виказати себе, наче запобігливо посунувся з сінника уперед до хлопців на сусідніх лежаках.

— У караул як ходити?

— Побачиш... Твоїм караулом командує Яценя. Так, Яценя? — чепурун зліва усміхнувся. Але той не відповів, лежав, прикрившись ліктями.

— Ми тут надовго?

— Що не ясно? — буркнув запаршивлений малюк Журавель, що лежав поруч. За ним Яценя. — Розводящий головний у нас, звати Тулєр... — Лонгин ще подумав, чи не німець розводящий з такою фамілією. Але той, коли вчора маршували майже весь день, віддавав накази коротко по-українськи, виводячи з пошикування п'ять хлопців на караул і приєднував стількох же, і знову права-ліва, гарцювання

чобіт та черевиків — шульфрай-шульдїг²², шмірен-олєн²³, наче зміни на заводі, години тіла й духу. Боліли занедбані тифусом довгі, костисті ноги, маринарка метлялася, кашкет прилип до квадратної голови, високою поставою він таки нагадував опудало з міцним кістяком. А зараз, — це як до незвично вояцької постави Борьки, мов закликає догідливо заглядати до їхніх облич. Ремені стягували спини, підкреслюючи плечі у чорних кітелях, і погляди все так само гонорові. Аби дражнити, зі злості чи бридливості, за кострубатість, смагляве, не українське лице з горбатим носярою і хижими зубами. Хоч цим вдався у діда. — ... Наша касарня шоста. Касарні один-два для першої чоти, три-чотири для другої. Старший караулу — Яценя. Я заступник. Слухайся і все!

Парша погризла карлуватому малому щоки, підборіддя, навіть повіки без вій.

— Гвинтівку дадуть?

— У нас п'ять гвинтівок на чоту. Хто на караулі — тому і дають, — це кинув Яценя. — У нас гвинтівок мало. Зі школи перевели, то наші вахмайстри поховали до їдальні, тоїсть — зброярні.

— Як це поховали?

— Отак. Бо поляки — в замку! — Журавель вишкірився, а під стіною слухали, як він справляється з костистим велетнем. — Зброю поховали, щоб оберст не повів на поляків.

— Оберст — це хто, наш сотник?

— Дурню — оберст у школі! Сотник тут!

— Чого ми тут, а не у школі?

— Бо там місця замало.

«Борько казав своїй мамці: геть українська армія чи міліція».

— То ми як міліція?

— Яка ще міліція?

— Ну, у Клевані, коли більшовики втекли. Тоді отаманом-майором козацької української сотні був Мовчан і називалися українською міліцією.

— Ми служимо з оберстом Смородським. Без всяких отаманів. Хоча наш оберст — давній петлюрівець, і коли більшовики тікали, таки у Поліській Січі полковником штабу служив. Але тепер наше командування німецьке, стоїть у столиці й у Шубківському лагері.

— У Креховецькому, — Яценя відкинув лікті з лица, і прискіпливими синіми очиськами просвердлив Лонгина, мабуть, вдаючи отамана із Січі. — А Мовчан справді жидів бив і нас на арійчиків переписував, я це добре помню. Але наш оберст служив командирю Поліської Січі, яка до самого Києва лісами і болотами дійшла — поліський генерал Січі. Не чув про Тараса Бульбу?

Брехати не хотів.

— Ні... — «І хіба то не з якоїсь книжки вигадки?»

— То як, вже поняв чого ми служимо? — малюк оглянувся на інших і прискалив око.

— Ми не міліція. І не як Преварський, не шуцмани^{24*}.

Відчувши черговий поштовх болючої судоми у ребрах, дивився на них, виказуючи і острах, і ховаючись.

— Тебе у квітні не ловили?

— Ні. У мене тифус був. То ми що, колію стережемо? Там наша служба... там караули?

Яценя гикнув, і малюк кинув поблажливіше.

— Поки ти придурювався тифусним, твій дружок Янишевський нашому Пилату чіпляв у його хаті до одвірка гранату... Чув про це, тифусний?

Аж малюк засвітився, парша порожевіла.

«Звідки?» — про гранату, Янишевського і Пилата вперше чув.

— Кажуть тобі — запам'ятовуй! Переїзд стереже друга чота. Командує старшина Покальчук, розводящий твій дружок Янишевський. Перша чота — стереже Клевань разом з пілотованими зі школи, бо у них вчать. Командує старшина Янчик, розводящий Братковський. Та ми з ними не вельми. Стережуть вулиці, ринок, собак стріляють. На ринку не дають шпекулювати марками, усяким німецьким добром, самогоном, молодією картоплею, маслом, оліями, смальцем. Не обважувати, не красти, не мінятися. І щоб не билися, не обзивалися, не плювали на вулиці, з німцями здоровалися. Одна команда на день, інша уночі. А потім бенкетують. Або кричать гранатовим²⁵, що їм смерть.

— І реквізованим з нами не діляться.

«І реквізованим не діляться. Це вони на шоферів думали, слабоумні, — на летунів, агрономів, фельдшерів, ветеринарів... І як їх,

митників...» — розповідала тітка Дам'янова.

— Мене у караул через те не хочете?

Хлопці зареготіли, а Журавель зневажливо:

— Усіх до армії не візьмуть. Ніхто проти тебе і не каже, хіба Янишевський.

Лонгин сторожко вдивлявся у його збляклі прозоро-голубі очі — «Тому побили, бо проти мене чомусь Янишевський?».

У малюковому голосі загрози та злоби не меншало.

— Що, лягорнику²⁶, боїшся? Не того треба боятися, що собі надумав, — ого, цей малий хлопчисько думки читає?! — Ми тут тільки через того зрадника Преварського... Ооот! Це ж через його утечу та дезертирство шеф-дойч²⁷ наш, гавптман Асмус, з оберстом Смородським нагнали сюди нас силою. За два тижні кількома наворотами. Потім, правда, не один утік — і ти можеш. Але ми то вже тут группен унд цуг^{28*} надовго. Рівнятися на айне ід лісте²⁹! Передача зброї доблесних німецьких вояків українським захисникам Райху!.. Ще й батюшка Новак був, голова Черкасевич, і гебітскомісар Беєр, і Гіндерсон. Чув про таких?.. Оберст наш і Асмус з офіцерами жандармерії: гер вахмайстер, гер шутце³⁰. Вафеншайне зінд³¹! Батюшка Новак цум гебе³²: честь німецьким командирам! Асмус десятизарядку³³ сотнику, Покальчуку і Янишевському.

Це вдало підвернулось під ще одну настанову старого Дам'янова.

— А чого кажуть, що вас... що нас вчать до Франції та Голяндії?

Малюк прицмокнув, і хлопці знову захихотіли.

— Ух, диви, хлопці, ви чули, як закрутив? Це ж хтось, мабуть, і навчив, і підказав. Я ж вас предупреждав, що він шпійон і видасть усі страхи-упованія.

І до Лонгина:

— Ти не хитруй тут.

— Я не хитрую, — і, набравшись сміливості, коли знову почув, що його вважають «шпійоном», пояснив. — Я хочу знати, де служу.

— Мабуть, ординарець йому дав писульку, — чепурун до всіх.

— Яку писульку? — голос Лонгина зрадив, а чепурун осік злобливо.

— Щоб шпійонив!.. Бо у Франції та Голяндії тільки поляків хочуть або козачків.

— Та й то, щоб стерегти їхніх баб, — закінчив Яценя.

І Лонгин згадав найпершу настанову старого Дам'янова, коли німці зганяли хлопців на мобілізацію замість утеклих шуцманів коменданта Преварського, що сюди йти варто було весною.

«Я хочу до батьків!»

«То йди в батальйон», — під'юджувала тітка Дам'янова, — «Борько каже, що то геть наші, українська армія. Батько називає їх міліцією, як ото Мовчан був у сорок першому. Хоча люди думають, що їх готують на охоронців до Франції. А там і Германія поруч, може, батьків знайдеш. Бо, якщо із заводу пішов, без роботи тиняєшся, то забирають на вербовку».

«А батальйон, що воно таке?»

«Ну, служать, як ґранатові», — тітка чомусь перехрестилась.

«Це хто?»

«Ой, ти ж не бачив, не знаєш...»

Про щось інше Лонгин замислюватися не хотів. Це було важко та нестерпно.

«Мати чи батько ті воші могли справді підкинути... Все, тихо, не скімли. Не в лагер же...»

— Журавель, ти йому ще розкажи про українських полковників Буняченка та Дяченка, — зараз це докинув блонд, з ліжника далі від чепуруна, що вкотре змінило напругу розмови.

— Тс!.. Ми перевіримо по-іншому. Ти про поляків що знаєш?

— На Горбку поляків збирають на вербовку, — знову відповів словами тітки Дам'янової.

Усі пирхнули.

— Ти що, осадників³⁴ не відрізняєш від рольників³⁵? А ґранатових відрізняєш від осадників?

— Не знаю.

— Ось тому й дурний ти, лягорнику, — малюк Журавель перебрав почин цієї дивної розмови знову собі. — Осадники проти нас, рольники — ні. А ґранатові — то поліцаї з Генерал-гуубернаторства.

— І ніякі вони не робітничі емігранти з Франції!.. — перебив чепурун.

Малюк продовжував:

— То зарізяки, нас приїхали бити. Командуючий нашого батальйону від німців — гавптман Асмус, тижнів зо два тому привіз у замок

лейтенанта Кота, командуючого для гранатових. І дольмечерку³⁶.
Оберст наш хотів їм показати Бездну і Юридику, жидівську красу. Але дольмечерка, курва, там як закричала, як уперлася, що українці її тут замордують, як більшовики її тата. Угу, де їх тільки не мучили. Напоїли, видать. Репетувала над Бездною, аж собаки казились. «Треба цим українським свиням шабашу, соленої крові!» Їм волю дали — бити і солити українців.

Чепурун перебив:

— А ти на заводі дружив з поляками, Янишевський нам це розказав! І ординарець тобі якийсь родич. Він же, гад, коли ми кричимо: «Смерть, смерть — ляхам, москалям і жидо-комуністам!» — завжди обриває «Штийль! На бидло стаєте? Стріляють не по нас!» Сам він бидло. Бо стріляють по наших у школі!

Отже уночі побили за те, що майстром на заводі над ним був поляк Збишек?.. І Борьку, як ординарця, наскільки відчув, теж не долюблювали. Смішно! Оце й усе. Лонгин, мов приречено, звів руки, думаючи за свій наплічний мішок — чи викрутиться зараз, щоб утекти.

Раптом з коридору гукнули:

— Яценя, абзолен³⁷!

Сонячні промені заливали плац наче з печі. Тулер вишикував їх чомусь не перед їхнім старшиною Селепиною, а перед якимсь заїкуватим та вахмайстером.

— Другий караул до варті постою готовий!

— Гайль Гітлер! — заїкуватий козирнув.

Так само вахмайстер — як же його, Ліхте?

— Служимо Райху! — ледь встигав повторювати.

— Гасло — масло, відгук — молоко... Праворуч! Руш!

І Тулер повів їх до хрестовини, де стояв наготові парубок з молодого щетиною.

— Старший караулу Тимошук готовий до зміни!

— Шкіндер, приймай стежу!

Далі стежкою попрошували туди, звідки вчора Лонгин заходив, — до житнього поля та путівця з посьолка, і розводящий, крокуючи позаду Лонгина, його напучував, що перший номер караулів — це

стежа від хрестовини до літниська, другий та третій в'яжуть сторону від містечка до посьолка, четвертий стереже постій від колії, — Тулер наголосив, що стежа глуха і тим небезпечна, а п'ятий — зв'язковий із шпіц-пунктом на переїзді, стежа таємна.

Яценя став на четвертий номер замість санітара Самсонюка. На п'ятій Тулер нагрімав, щоб Лонгин надягав шолом без кашкета.

Аж ліс довкола заचाївся. Ремінці впилися в голову, а крем'язень, високий хлоп з третього номера, насміхався до іншого.

— Ти диви — істинний німець.

— Ага, як на могильних хрестах.

— Штийль!³⁸ — осік балачку Тулер, назвавши їх Пікузою та Тишкевичем. Клацнув затвором, вийняв магазин і показав патронник. — Це більшовицька самозарядка на десять патронів. Боїться грязюки. Затвор щоразу не торгати, патрон йде сам, бо півавтомат. За кожен набій відповідаєш. Одразу не стріляти, перш подавати алярм голосом. По закінченні караулу віддавати змінному тільки з мого дозволу. Ходиш стежею, поки не побачиш іншого — тоді розворот. Вахмайстер застукає стоячим — значить штрафа. Потім пройдеш ближче до шпіц-пункту, роздивишся скільки там наших. Головна небезпека з лісу, не з Клевані. Ясно?.. А тепер мельдуй: «Стежу прийнято».

— Стежу прийнято.

Щойно зникли у корчах, почув праворуч від четвертого номера:

— Куриш? — то Яценя. — Ні?.. Тоді пантруй пильно — бо я там приляжу. Чув?

«Тікати — це не вихід». Та й тітка Дам'янова натякала, щоб тримався Борьки — тоді потрапить на вербовку солдатом, а не злидарем, не побиратиметься в Райху, чи кріпаком на заводі, чи у бюргера в гноївці.

Боже, як же після тифусу нюх дуріє, аж метал гвинтівки пахнув оселедцем. Аж ковтнув слину.

Я ж тут, я Райху служити по-справжньому хочу, а мені не вірять.

— Уночі вчинено напад на Дюксин. Чи треба наголошувати, що до постою лічені кілометри?

— Сім.

— Вірно. Тому сотню баламутити не будемо.

— Може, нехай Селепина роздивиться? По карті Дюксин і його Круги за кілометр-півтора.

— Багато ти розбираєшся, — і сотник, не приховуючи, що хоче мене зараз позбутися, наказав йти на шпіц-пункт, щоб передати особисто Янишевському пересторогу. Нишком, але пильнувати. — Ми готуємось, наказ оберста!

Ми!

Братковський, он, знову з гранатовими зчепився. Хотіли одному з них провести арешт, бо чіплявся до української громадянки, але понабігали із замку інші зарізяки і, щоб відвернути, бо Асмус наказав під карою арешту та обозу уникати сутичок між двома батальйонами, — відпустили. Братковський кричав їм Хмельниччини. Я це також записав до журналу, бо Братковський та Янчик не раз бувають праві: чому посеред осені сорок першого за наказом Пана Райхскомісара козаків української національної міліції розігнали, з якої причини? Тому Преварський був у колишнього район-шефа Івана Васильовича Оболонського пожежником, а вже після міліції став комендантом шуцманів?

А коли у містечку нас вже назвали батальйоном чорношинельників, хтось із німецького командування відкомандирував у Клевань ще й гранатових. Хоч нам з поляками не по дорозі!.. Ми гранатових зі школи побачили одразу з возів. Я підказав сотнику, що недарма хтось прозвав нашу плодючу оболонь перед школою «швейцарами». А вже за день гранатові захищали нового коменданта Дзеня і своїх поляків, гарцюючи районом, як у себе вдома. «Бій з поляками — це наше святе діло!» — сотник таких, як Братковський, стримував, але поки нас не перевели до санаторіюму, вони з командами підстерегли у містечку десяток гранатових і їх добряче побили, забравши у підвал школи. Щойно наш полковник їх визволив. І наказав: вчитися, будувати зародок української добровільної армії, хлопців берегти.

Полячиська могли і в Дюксині начверити.

...Дід у бригаді лісорубів різав це узлісся ще два роки тому. Янишевський сховався у тіні смугастої буди. Узлісся трохи заросло чагарниками, однак проглядалося добре. Під чорно-жовтими таблицями та застереженням про огляд я побачив тільки одного

вартового, здається, русявий крем'язень Пікуза, хоча бачив його перед тим в караулі на третій стежі. Порахував їх і гаркнув:

— Пильність! — і вони таки попідскакували. Хоч це добре.

Вислухавши новину, Янишевський окинув мене довгим поглядом.

— То Бас у третій?

Я не відповів.

— Це добре, мені тифусних не треба.

Наш терен, наша земля. Хоч між Клеваню-містечком і Клеваню-посьолком не більше кілометра, але це наче різні осади. У Клевані — князівський замок, водяний млин, тече Стубла. А крамницями під найкращими будинками володіли жиди. Посьолок — це паровози, царська станція, багато дачних будинків, завод — і зараз навала поляків до Дзеня.

З п'ятого номера огляд околиць всуціль широкий. За садками та стріхами десь провалюється Бездна та її джерела. Якщо вийти до його прямовисного, як щовба, краю, стає видно наш крайобраз. Управо — Олишва, Новостав та ліс, який належить клеванському форстфервальтунгу³⁹. Уліво — верхівка костюлу, Застав'є, Сморгів, Жуківський ліс.

Пильність!

Одоробло побачив, наставив гвинтівку і махнув рукою.

— Хто?

— Масло, — я підходив, а він мовчав. — Твоє гасло яке?

— Молоко.

Ні, він не *treu tapfer gehorsam*.

Нехай мій дід як хоче, так його і окучує — його провина, що вивезли батьків, старший Бас, Гордій, його похресник, не мій. Ну не через те ж, що я першої осені та зими не погодився з ними до лісу, коли гарували-різали. Геть! Про важливіше треба.

Якщо сотню поведуть у похід, то — от, припустімо, повели б нині на Дюксин! — мене охопило сум'яття, — Як проявлю себе?

Одороблу я гукнув:

— У нас загрожений воєнний стан, на стежах не спати!

Кляті спогади, клятий Борько, кляте сумління через батьків. Старий Дам'янов, колись землевпорядний інженер, батьків хресний. Ось тому й спогади, наче друга спина, хребет, затовклися знову і знову. Наче просинався тифусний зранку геть на самоті, й смоктало нізчимною, непогамованою голоднечею.

Товстий стовбур однієї сосни сплівся зі сусідньою, перетислись мов дві руки, почервонілі від прибулої смоли.

Згадав, як восени сказав батьку за агрономію, ветеринарні, шоферські курси, а той з розмаху по шиї, — і вибіг з хати.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ